

Prof. dr. Aida Abadžić-Hodžić, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Ćazim Suljević, dipl. politolog, Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

GRADITELJSKA BAŠTINA KUČUKALIĆA KAO TEMELJ URBANOG RAZVOJA BRČKOG

KLJUČNE RIJEČI: *Alija Kučukalić, vakuf, Brčko, modernizacija, historicizam, orijentalizirajući stil*

U radu se analizira uloga Alije Kučukalića u modernoj urbanističkoj i arhitektonskoj transformaciji grada Brčkog na prijelazu sa 19. u 20. stoljeće. Alijaga Kučukalić (Čačak, 1807 – Brčko, 1905) bio je najveći vakif u historiji Brčkog i najveći vakif modernog doba među bosanskim muslimanima. Svojim vizionarskim odlukama i snažnom materijalnom potporom, Alijaga Kučukalić omogućio je izgradnju strukture za razvoj ekonomskog života i obrazovnih i kulturnih procesa u gradu. Brojni objekti mogu se podijeliti u nekoliko grupa: objekti građeni u obrazovne i kulturnopotporne svrhe, objekti od ekonomskog i javnog značaja, objekti za razvoj prometa i komunikacija, poslovni objekti, objekti za razvoj hotelijerstva i turizma te stambeno-rezidencijalni objekti. U radu se analiziraju i stilske karakteristike objekata Kučukalićevog vakufa, s posebnim osvrtom na prisustvo orijentalizirajućeg (pseudomaurskog) stila i moguće načine njegovog tumačenja i šire kontekstualizacije: od arhitektonske reprezentativnosti do ideološkog plašta.

1. Urbana struktura i životni procesi: Brčko na prijelazu sa 19. u 20. stoljeće

U izlaganju pod naslovom *What is a City?*¹ koji je 1937. godine u New Yorku,

¹ Lewis Mumford, „What Is a City?“, *Architectural Record*, god. LXXXII, novembar 1937, str. 94.

pred auditorijem u kojem se nalazio veliki broj onih koji planiraju budući izgled grada, održao Lewis Mumford (1895–1990), jedan od najvećih teoretičara grada i kulture gradskog života uopće, predočena su temeljna razmišljanja o odnosu planiranja grada i razvoja ljudskih potencijala kroz život u gradu. Za Mumforda je grad bio, prije svega, „teatar društvene akcije“ („a theater of social action“), „poseban okvir usmjeren stvaranju diferenciranih mogućnosti za zajednički život“ („a special framework directed toward the creation of differentiated opportunities for a common life“).² Da bi grad razvio svoju socijalnu funkciju, a što je ono što ga definira u njegovoj biti i što postavlja temelje za „svrsishodna udruživanja“ („purposive associations“), kako to Mumford dalje elaborira u svojoj knjizi *The Culture of Cities*, jeste izgradnja strukture za razvoj ekonomskog života i kulturnih procesa.³

U vrijeme kada Mumford izlaže svoja razmišljanja o prirodi grada i mogućnostima koje on nudi kao mjesto diferenciranih socijalnih interakcija, grad Brčko se postepeno, ali sve izražajnije, početkom 20. stoljeća transformira u jedan moderan, trgovački grad, u maniru manjih srednjoevropskih gradova na obali plovnih rijeka. Temelje za njegovu modernu transformaciju i izgradnju nužne infrastrukture za razvoj gradskog života, njegovog ubrzanog ekonomskog, obrazovnog, naučnog i kulturnog razvoja uspostavio je nekih pedesetak godina ranije, kroz čitav niz vakufskih objekata, najveći vakif u historiji Brčkog i najveći vakif u modernoj historiji Bošnjaka – Alijaga Kučukalić (Čačak, 1807 – Brčko, 1905). Upravo je svojim vizionarskim odlukama i snažnom materijalnom potporom Alijaga Kučukalić, prema Mumfordovim riječima, omogućio izgradnju strukture za razvoj ekonomskog života i kulturnih procesa u ovom gradu.

U vrijeme kad je kao dječak, muhadžir, početkom 19. stoljeća stigao u novu sredinu, Brčko je već u to vrijeme, zahvaljujući svom geografskom položaju i plovnosti rijeke Save, bilo poznato kao značajan trgovački centar, povezan sa svim vodećim tržištima i lukama srednje i zapadne Evrope.⁴ Poduzetan, marljiv, iznimno štedljiv, poslovno mudar i vrlo dosljedan i pouzdan partner, Alija Kučukalić se vrlo brzo i kao mlad trgovac istaknuo u oblasti međunarodne veletrgovine i saradnje sa najprestižnijim evropskim trgovačkim kućama i preduzećima.

Kroz svoje razgranate poslovne kontakte Alijaga Kučukalić pravilno je razumijevao i prepoznavao koje su potrebe grada u ubrzanom razvoju i u modernoj dinamici životnih procesa: od nužnosti uspostave funkcionalne telegrafске mreže, pa sve do otvaranja luksuznog, savremenog hotela. Kada je 1870. godine izgradio lijepu zgradu na ulazu u Ficibajer, u toj je zgradi bila smještena Pošta i uveden je prvi telegraf, a daljnji poticaj dinamizaciji ekonomskog života i trgovine bile su izgradnja Alijagine palate (palate „Palestina“), koja je bila davana u najam brčanskim trgovcima, kao i Kučukalića kuće u strogom centru grada, stambeno-poslovnog objekta u kojem je u

² Lewis Mumford, „What Is a City?“, *Architectural Record*, god. LXXXII, novembar 1937, str. 112.

³ Lewis Mumford, *The Culture of Cities*, HBJ, NY, 1970, str. 527.

⁴ Vjekoslav Klaić, *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*, Matica hrvatska, Zagreb, 1878, str. 126–128.

austrougarsko vrijeme bilo sjedište Zemaljske banke. Godine 1891. Alijaga Kučukalić izgradio je hotel visoke kategorije, Grand hotel „Posavina“, koji će označiti početak razvoja hotelijerstva i turizma u Brčkom. U hanu izgrađenom u Alijaginom šoru u Mujdanovači (dio Kolobare) sa sobama za spavanje, kuhinjom i kahvanom, konak i ishranu imali su pridošli trgovci, a u Mektebu „Ibtidaija“ otvorenom 1906. godine, također finansiranom iz Alijaginog vakufa, školovala su se i muška i ženska djeca. Tako je, u nizu objekata koje je dao podići i za čije je izdržavanje osigurao sredstva, Alijaga Kučukalić odgovorio na temeljne socijalne, ekonomske, obrazovne, administrativne i kulturne potrebe budućeg modernog grada.

I u stambenoj arhitekturi Kučukalići su dali značajan doprinos razvoju rezidencijalne stambene arhitekture i raznolikosti arhitektonskih stilova: od Alijagine kuća, izgrađene 1907. godine, na ulazu u Ficibajer, u pseudomaurskom stilu, kao vrlo zanimljiv i reprezentativan primjer rezidencijalne arhitekture s početka 20. stoljeća u Bosni, pa do klasicističke stambene palate njegovog sina u Gračanici.

Brojni namjenom i tipološki raznovrsni objekti mogu se podijeliti u nekoliko grupa: objekti građeni u obrazovne i kulturnopotporne svrhe; objekti od ekonomskog i javnog značaja; objekti za razvoj prometa i komunikacija; poslovni objekti; objekti za razvoj hotelijerstva i turizma te stambeno-rezidencijalni objekti. Raznolikost njihovih arhitektonskih stilova, saradnja sa uglednim arhitektima i majstorima u njihovoj realizaciji i njihova markantna dispozicija u urbanom tkivu potvrđuju značaj i ugled porodice Kučukalić. Istovremeno, ovi do sada vrlo sporadično obrađeni objekti svojim karakteristikama mogu dopuniti studije o arhitekturi historičarima u Bosni i Hercegovini, kao i o simboličnoj ulozi arhitekture u političkom i kulturnom kontekstu Bosne na razmeđu 19. i 20. stoljeća.

1.1. Objekti građeni u obrazovne i kulturnopotporne svrhe

1.1.1. Čačak medresa

Čačak medresa: Digitalna zbirka Ataha Mahića

U vrijeme osmanske vladavine u kasabi Brčko otvorene su dvije medrese, od kojih je prva bila u Staroj mahali (Atik mahali) i nosila je naziv Staromahalska medresa, a druga u Novoj mahali (Džedid mahala) i zvala se Čačak medresa.⁵ Nema pouzdanih podataka kada su medrese otvorene i ko ih je gradio. Iz naziva Čačak medresa može se pretpostaviti da su medresu podigli i otvorili prognanici iz Čačka, koji su iz Kneževine Srbije u Brčko doseljavali od 1830. do 1834. (seosko stanovništvo) te 1862. godine (gradsko stanovništvo). Edhem Mulabdić zapisao je da je Alijaga Kučukalić sa majkom doselio u Brčko 1821. godine.⁶ Pretpostavlja se da su sa Kučukalićima iz Čačka u Brčko doselile i druge muslimanske porodice. H. Mehmed Handžić u „Kalendaru“ *Narodne uzdanice* za 1937. godinu u tekstu „Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu“ piše da „Brčko ima medresu koja i danas postoji i radi, a zove se Čačak medresom, koja je smještena u zgradi vakufa H. S. Kučukalića.“⁷

⁵ Iz teksta objavljenog u listu *Sarajevski cvjetnik* 4. decembra 1869. godine saznajemo da su u Brčkom u vrijeme osmanske uprave Bosnom djelovale dvije medrese, i to u Staroj mahali i Novoj mahali; da su zbog dotrajalosti oštećene te da su obje na molbu stanovništva „opravljene 1869. godine, troškom od 8750 groša.“ (*Sarajevski cvjetnik*, br. 49, Sarajevo, 4. decembar 1869)

⁶ „Za Karagorgjeve bune oteše im sve imanje, te kad mu nije tužakanje ni kod kneza Miloša pomoglo, preseli se bez pare i dinara s majkom i nenom u novu postojbinu Bosnu – u Brčko 1821. godine.“ („Alijaga Kučukalić“, *Kalendar „Gajret“*, 1906/1907, str. 139)

⁷ *Kalendar „Narodne uzdanice“* za 1937, Sarajevo, 1936, str. 36.

Čačak medresa Brčko: Fotografija iz zbirke Nežada Bećirevića

Prilikom sastavljanja gruntovnice u Brčkom 1888. godine uknjiženo je pravo vlasništva na nekretninama: poslovno-stambena zgrada 431 m², dvorište 500 m² i neplodno zemljište 259 m² kao „Vakuf džamijski u Brčkoj“.

Poznato je da je Čačak medresa najduže djelovala u Brčkom, sve do kraja tridesetih godina 20-og stoljeća. U periodu poslije Drugog svjetskog rata, u zgradi je djelovala osnovna škola, potom Ženska stručna škola i Distributivni centar Pošte. Odluka o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine je sljedeća: „Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa, zgrada medrese u Kolobari Brčko utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine“.⁸ Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i Brčko zgrada je potpuno uništena.

Rušenje Čačak medrese (1996), fotografija: Nežad Bećirević

⁸ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991

1.1.2. Ruždija

Ruždije predstavljaju prve oblike muslimanskih škola svjetovnog karaktera za vrijeme osmanske uprave Bosnom. Za razliku od mekteba i medresa, u ruždijama su se, pored vjeronauke, izučavali općeobrazovni predmeti.⁹ Podizanje i izdržavanje ruždija finansirala je Vilajetska vlada, ali se u nekim mjestima u tome istaklo i domaće stanovništvo i bogati pojedinci. Broj ruždija koje su djelovale prije austrougarske okupacije nije precizno utvrđen. Historičar Vjekoslav Klaić navodi podatak da su 1876. godine u Bosni djelovale 24 ruždije, ne navodeći Brčko, dok Seid M. Traljić navodi brčansku ruždiju kao jednu od 19 ruždija u Bosni 1876. godine.¹⁰ U listu *Bošnjak* 1896. godine, u tekstu „Nova medresa“, informira se javnost da je „velevrijedni i obljubljeni građanin Ali aga Kučukalić“ započeo gradnju prilično goleme i lijepe medrese na dva boja sa osam odaja golemih i dvije dersane koja će biti otvorena u septembru 1896. godine.¹¹ Na prednjem dijelu zgrade postavljena je kamena ploča sa natpisom:

Ovo je djelo božije dobrote, Božijom pomoći sagrađena je ova građevina, a u želji da se time postigne Božije zadovoljstvo i oprost jer dobra djela brišu greške i ružna djela. Neka zato i osnivač Kučukalić Alijaga postigne taj visok stepen i neka mu budu oprošteni grijesi. Kronogram Nove medrese je 1314. hidžretska godina.

Nova medresa je, pored ostalih nekretnina, obuhvaćena vakufnamom Alijage Kučukalića od 3. marta 1901. godine. Austrougarska uprava tretirala je ruždije „kao osnovne škole, ali sa nesavremenim uređenjem“, ističući da u bosanskohercegovačkom školstvu one predstavljaju „neku osobitost“. Vodeći računa o socijalnoj i vjerskoj ekskluzivnosti muslimana i da bi se „obodrilili na što jače pohađanje škole“, austrougarske vlasti su, pored narodnih osnovnih škola, odobrile sedam ruždija u šest sjedišta okruga i kotaru Brčko.¹² Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu

⁹ Osnivanje prvih ruždija odnosi se na period vladanja sultana Abdul-Medžida, preciznije za 1847. godinu (nakon tanzimatskih reformi 1839. godine). To su bile niže srednje škole, kao neka vrsta niže realne gimnazije ili građanske škole. Školovanje je trajalo četiri godine, a nakon završetka školovanja polaznici dobijaju niža činovnička zvanja kada se zaposle. Svršeni učenici ovih škola mogli su, pored toga, i nastaviti školovanje. U početku ove škole su pohađala samo muslimanska djeca, ali kasnije je dozvoljeno i drugim vjeroispovijestima da upisuju svoju djecu u ove škole. Ipak, za te škole nije bilo nekog naročitog odziva ni od muslimanske djece, a najveća prepreka bila je turski kao nastavni jezik. Izdržavanje ovih škola snosila je Vilajetska vlada, ali vrlo brzo je odustala od toga, pa su u svakom sandžaku formirani određeni fondovi za te namjene, tzv. „mearif sanduk“ (školski fond). Osmanske vlasti su 1869. godine usvojile Osmanski zakon o školstvu, kojim je predviđeno osnivanje ruždija i za nemuslimansku mušku i žensku djecu. Međutim, to je ostalo samo na papiru. Štaviše, u cijeloj Bosni i Hercegovini prije austrougarske okupacije nije bila otvorena ni jedna muslimanska ženska ruždija iako je to zakon predviđao, jer su i muslimani bili često nepovjerljivi prema školama u kojima su se učili i svjetovni predmeti. Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine izdržavanje ruždija preuzela je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (1880). (Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 136)

¹⁰ Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 141.

¹¹ *Bošnjak*, br. 21, Sarajevo, 21. maj 1896, str. 3.

¹² Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 235.

od 2. jula 1913. izvršena je reorganizacija ruždija, ukidanjem i pretvaranjem u opće narodne osnovne škole, djelimično udovoljavajući mladeži islamske vjeroispovijesti za učenjem takozvanih istočnih ili orijentalnih predmeta. Zgrada ruždije sve do 1965. godine bit će sjedište Druge osnovne škole, potom Tehničke škole do 1990. godine, a nakon toga Specijalne osnovne škole.

Ruždija, Druga narodna osnovna škola: Digitalna zbirka Ataha Mahića

Povodom sastavljanja gruntovnice 1888. godine „Kuća br. 99 sa kućištem i dvorištem“ površine 1011 m² i „Kuća br. 98 sa kućištem i dvorištem (stara Medresa) u Džedit mahali“ površine 190 m² uknjižene su sa pravom vlasništva u korist „Vakuf džamijski u Brčkoj“.

Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine, *Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa*, zgrada Ruždije – danas Osnovna škola za obrazovanje odraslih Brčko utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine.¹³ Tokom agresije objekat je prilično oštećen, tako da je ostala samo konstrukcija unutrašnjih i vanjskih zidova objekta. Nalogom Supervizora za Brčko distrikt Bosne i Hercegovine 2009. godine vraćena je u posjed Islamske zajednice Brčko. U zgradi ruždije danas je smješteno odjeljenje obdaništa „Evlad“, a u prizemlju je restoran „Divanhana“.

¹³ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

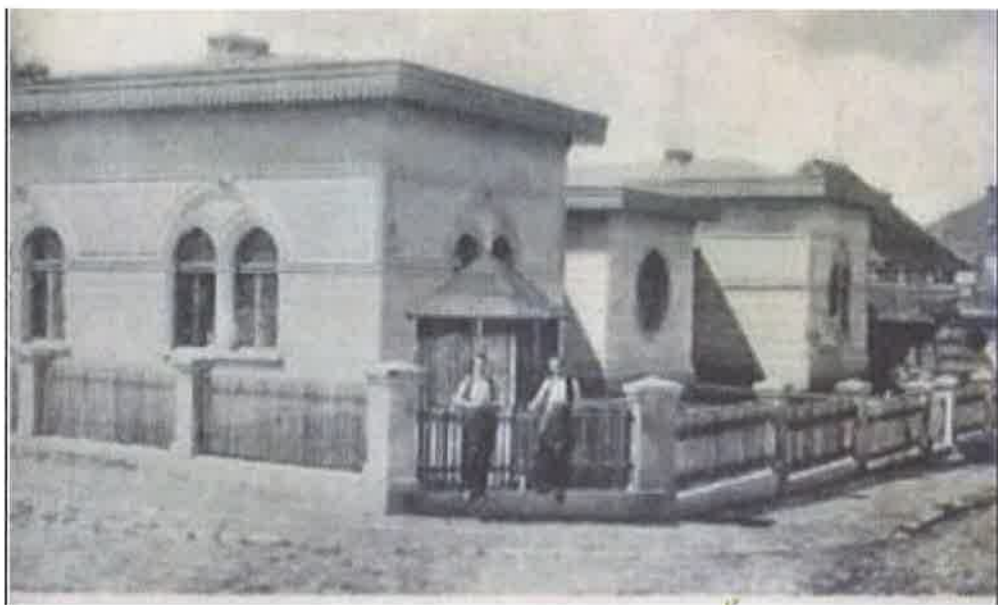
Ruždija (2022), fotografija: Zerina Kurtović

1.1.3. Mekteb-ibtidaiija

Tradicionalni oblik obrazovanja muslimanske djece u osmanskom sistemu odnosi se na „sibjan-mektebe“, kao početne obrazovne škole koje su nudile programe osnova pismenosti i vjerskog obrazovanja. Pokušaj reformiranja sistema obrazovanja započeo je *Zakonom o školama* iz 1869. godine, a nastavljen je 1890. godine otvaranjem „mektebi-ibtidaiija“, kao reformiranih škola sa ciljem njihovog prerastanja u konfesionalne škole. Kao najveći brčanski vakif, Alijaga Kučukalić je posebnu brigu pokazivao prema potrebi opismenjavanja i obrazovanja muslimanske djece i omladine, sa posebnim senzibilitetom za žensku djecu. U listu *Bošnjak* (novembar 1900) u rubrici „Naši dopisi“ naveden je dopis iz Brčkog iz kojega saznajemo da je Brčak Alijaga Kučukalić u svojoj vakfiji (zavještajnom pismu) odredio, pored ostalog, da se od prihoda njegovih uvakufljenih nekretnina osnuje i izdržava jedan ženski mekteb u Brčkom.¹⁴

¹⁴ „Vrli dobrotvor, vidjevši da je njegovo rodno mjesto grad Brčko vrlo sjeromašan na vakufima, a noseći u grudima vruću ljubav prema uzvišenoj islamskoj vjeri i prema svojoj braći Muslimanima, a osobito prema islamskom ženskom podmlatku, te želeći pružiti priliku za podučavanje toga ženskog podmlatka u propisima uzvišene islamske vjere, je u svojoj „vakfiji“, koja je već i od visoke zemaljske vlade odobrena, na prvom mjestu naznačio da se od prihoda uvakufljenih nekretnina ima ustrojiti i uzdržavati jedan ženski mekteb u Brčkom a onda da se imaju potpomagati imami i muderisi toga grada i napokon da se ima neka svota trošiti i za uređenje i uzdržavanje brčanskih mezariluka kao i za popravak uvakufljenih zgrada.“ (*Bošnjak*, br. 183, 1900, str. 3)

Nakon smrti Alijage Kučukalića oporuku su izvršili njegovi sinovi. Mektebi-ibtidaiije za muškarce i žene u Brčkom otvorene su 28. septembra 1906. godine. Povodom otvaranja mekebi-ibtidaiija za rubriku „Naši dopisi“ u listu *Bošnjak* pisao je mualim Čašif Mulahusić.¹⁵ Prilikom sastavljanja gruntovnice u Brčkom 1888. zemljište na kojem je izgrađen mekteb upisano je kao „Vakuf džamijski“. Hadži Salih-aga Kučukalić je vakufnamom 25. maja 1908. godine, pored ostalog, uvakufio i mekteb-ibtidaiiju. Poslije Drugog svjetskog rata zgrada je korištena kao osnovna škola, potom specijalna osnovna škola, za skladište sarajevske pivare i društvena preduzeća Minem i ODP Zanat. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu zgrada je pretrpila velika oštećenja.

Mekteb-ibtidaiija u Brčkom: Digitalna zbirka Mirze Azapagića

Zgrada mektebi-ibtidaiije obnovljena je u periodu 2008–2010. godine, a danas je u njoj sjedište predškolske ustanove „Evlad“.

¹⁵ „Novosagrađene ibtidaiije svečano su otvorene na dan 28. septembra t. g. pri čemu je prisustvovalo ovdašnje vakufsko povjerenstvo kao i još mnogi odlični gragjani sa velikim oduševljenjem, diveći se ljepoti zgrade i namještaju u pojedinim sunulima (...).“ (Čašif Mulahusić, „Naši dopisi“, *Bošnjak*, br. 50, 1906, str. 3)

Mekteb-ibtidaijja (2022), fotografija: Zerina Kurtović

1.1.4. Staromahalska medresa

Brčanskoj i široj javnosti malo je poznata činjenica da je u Brčkom u osmanskom periodu, osim Čačak medrese, djelovala Staromahalska medresa, podignuta u centru grada (Atik mahala) i da je zgrada srušena tek 1996. godine. Istraživanjem gruntovnih knjiga iz 1888. godine pronalazimo podatak da se u Atik mahali u Brčkom nalazi kuća sa kućištem i dvorištem (medresa), površine 440 kvadratnih metara. Medresa je izgrađena odmah iznad zelene pijace, naspram graničnog prijelaza. Prilikom sastavljanja gruntovnice u Brčkom 1888. godine kao vlasnik ove imovine upisan je „Vakuf džamijski u Brčkoj“. Podsjetimo da je zemljište iznad Savske džamije (na kojem je danas dio džamijskog harema i zelena pijaca) u to vrijeme bilo jedno od brčanskih mezarja.

Staromahalska medresa, sjedište brčanske Pošte i žandarmerije: Digitalna zbirka Ataha Mahića

Nije poznata godina gradnje medrese, graditelj, kao ni to do kada je djelovala, ali iz teksta objavljenog u listu Sarajevski cvjetnik (1869) saznajemo da su u to vrijeme u Brčkom djelovale dvije medrese te da su obje, na molbu stanovnika Brčkog, obnovljene. Dostupne informacije upućuju na mogućnost da je Staromahalska medresa prestala sa radom neposredno pred austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine (1878). U salnamama Bosanskog vilajeta za period od 1873/1874. do 1877. godine navodi se postojanje dviju medresa u kazi Brčko. Međutim, u Iskazu muslimanskih škola od 24. oktobra 1882. godine u kotaru Brčko zabilježena je samo jedna medresa, što znači da je krajem perioda osmanske ili početkom perioda austrougarske vladavine ova medresa prestala s radom.¹⁶

Prema usmenim kazivanjima brčanskog hroničara Ataha Mahića, u zgradi medrese bilo je sjedište prve brčanske Pošte od 1864. do 1878. godine i sjedište žandarmerije u Brčkom. Iz gruntovne i katastarske evidencije saznajemo da je zemljište sa zgradom nacionalizacijom 1960. godine uknjiženo kao društvena svojina. Smjenjivali su se korisnici imovine, od Preduzeća za poslovanje stambenim zgradama, Udruženja penzionera i invalida rada, SIZ stambeno komunalnih djelatnosti i Zavoda za izgradnju. Zgrada medrese srušena je krajem devedesetih godina 20. stoljeća, a

¹⁶ Jusuf Mulić, „Čačak medresa u Brčkom“, *Novi Muallim*, br. 54, 2017, str. 127.

zemljište je iskorišteno za proširenje ulice i izgradnju poslovno-stambenog objekta.

Staromahalska medresa (1980): Digitalna zbirka Ataha Mahića

1.1.5. Islahijjet

U projektima kulturno-obrazovne emancipacije Bošnjaka u Brčkom i okolini u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. stoljeća Kučukalići su imali ogroman doprinos. Tradicionalne forme kulturnog i prosvjetnog djelovanja Bošnjaka krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile su kiraethane (čitaonice). Tako je u Brčkom kiraethana ustanovljena u aprilu 1896. godine. Predsjednik Upravnog odbora bio je tadašnji gradonačelnik Mujaga Mula Mehmedović, tajnik je bio Ibrahimaga Kučukalić, dok je poslove blagajnika vodio hafiz Abdulah efendija Kučukalić.¹⁷ Najveću brigu oko kiraethane vodio je Ibrahimaga Kučukalić. U osnivanju i materijalnom pomaganju muslimanskog prosvjetnog i kulturnog društva „Gajret“ Kučukalići su učinili ogroman doprinos. Alijaga Kučukalić upisuje se među prvih pet dobrotvora „Gajreta“, a njegovi sinovi (Salih-aga, Ibrahim-aga, Fehim-aga, Hafiz Abdulah ef. i Mehmed-aga) kao utemeljitelji „Gajreta“ u Brčkom (Brčka).

¹⁷ „Naši dopisi“, *Bošnjak*, 27. januar 1898, str. 3.

Do sad se upisalo u „Gajret“:	
I. Dohotvorci:	Brčka:
<i>Ademaga Mehdi</i> , posjednik i trgovac u Toluju.	Kučukalić Hadži Salihaga, trgovac i posjednik,
<i>Hadži Ahmedbeg Gradalović</i> , vrboposjednik u Gradalovcu.	Kučukalić Ibrahimaga, trgovac i posjednik,
<i>Hadži Mehmed-Trošk ef. Alilagić</i> , reis-ul-umra u Sarajevu.	Kučukalić Fehimaga, trgovac i posjednik,
<i>Mujaga Kučukalić</i> , posjednik i trgovac u Brčkom.	Kučukalić Hafa Abdulah ef., trgovac i posjednik,
<i>Mustabeg Hadži Vazirbegović</i> , gradonačelnik i veleposjednik u Maglaju.	Kučukalić Mehmedaga, trgovac i posjednik.
II. Utjelovitelji:	D. Tuzla:
Banjaluka:	Šahin Osmanaga, posjednik,
Agić Maharem ef., učitelj,	Talibaga Saljaga, posjednik.
Karabasanović Mustafa ef., učitelj,	Gorazdci:
Milićević Ivan, politički pristav.	Hadžić ef. Rakićević, učitelj i posjednik.
Maglajlić Hadži Hafa Ibrahim ef., upravitelj, učitelj.	Gradina:
Beč:	Hadži Ibrahimović Bećić, posjednik,
Akroćanska Islamska zajednica.	Muhsin Ahmet ef., posjednik.
Bijeljina:	Kindžari:
Rešić Mehmed ef., posjednik.	Ibrahim Hadži, posjednik,
Bileće:	Karabasanović Camil ef., kotarski upravitelj,
Driljević Ali ef., šerijatski sudac,	Sahinaga Ibrahimaga, posjednik,
Driljević Neftal hanuma, posjednik,	Šahin Ibrahim ef., šerijatski sudac.
Driljević Osman ef., posjednik,	Konjici:
Hadžić Zaimaga, posjednik.	Rezaković Ali ef., šerijatski sudac.
B. Dabro:	Kotor Varoš:
Gjanić Sadik ef., posjednik,	Čoladagić Basim ef., šerijatski sudac.
Hadži Ahmedbegović Salajinaga, posjednik,	Livno:
Lumić Sabri ef., učitelj,	Mahmutagać Hadži Saif ef., šerij. sudac,
Muhsin Ragib ef., šerijatski sudac,	Hamzagaćević Camilaga, posjednik.
	Ljubinje:
	Čerimović Ali ef., posjednik.

List „Behar“ (1902–1903), br. 1, str. 352.

Nekoliko godina kasnije (1907) Mujaga Mula Mehmedović, Ibrahimaga Kučukalić i Vehbi efendija Sikirić pokreću inicijativu za osnivanje potpornog društva „Islahijjet“, čija je svrha kulturno i privredno podizanje muslimanske mladeži brčanskog sreza. Ovo je jedna od posebnosti u kulturnom organizovanju Bošnjaka Brčkog i okoline u prvoj polovini 20. stoljeća. Uspješno i raznovrsno djelovanje kroz trideset i osam godina osiguralo je „Islahijjetu“ ulogu najznačajnijeg nacionalnog i kulturnog projekta Bošnjaka Brčkog u 20. stoljeću.

Najznačajniji materijalni spomenik koji i danas svjedoči o uspješnosti i dometima ovog društva je „Islahijjetov“ dom koji je kupljen i nadograđen 1925. godine. Izgradnja „Islahijjetovog“ doma predstavlja primjer modernog razvoja Brčkog u pogledu urbanističko-arhitektonskih rješenja. „Sa arhitektonskog aspekta objekat „Islahijjeta“ (podignut 1912) ima dominantnu ulogu sa aspekta oblikovnog tretmana parcele i predstavlja jedan od najbitnijih očuvanih objekata vezanih za kulturno-prosvjetnu aktivnost muslimanske zajednice u Brčkom.“¹⁸ Pravilima za gradnju „Islahijjetova“

¹⁸ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, Odluka, Graditeljska cjelina – Islahijet u Brčkom, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3261 [Posljednji put pristupljeno 11. 1. 2023]

doma u Brčkom, koja su usvojena 1925. godine, formiran je Akcioni odbor koji je za predsjednika izabrao Abdagu Kučukalića. Zbog posebnih zasluga za dugogodišnji rad, Glavna skupština „Islahijeta“, održana 11. januara 1931. godine, Abdagu Kučukalića proglasila je počasnim članom.

Počasna diploma Abdage Kučukalića: Porodični arhiv Vedada Kučukalića

Ono što je lokalnoj i široj javnosti do sada bilo nepoznato jeste da je zemljište na kojem je izgrađen Dom „Islahijeta“ bilo vlasništvo Vakufa H. Alijage Kučukalića, što je djelomično uknjiženo kao vlasništvo u korist potpornog društva „Islahijet“ 1933. godine. Dom „Islahijeta“ je rješenjima sreskih vlasti 1954. godine uknjižen kao općenarodna imovina s upisanim pravom upravljanja na Sreski odbor narodne tehnike Brčko. Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine *Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa*, zgrada Islahijeta – danas zgrada Narodne tehnike Brčko, utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine.¹⁹ Graditeljska cjelina „Islahijet“ je odlukom Komisije za nacionalne spomenike proglašena spomenikom kulture 2009. godine.

¹⁹ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

Dom „Islahijeta“ (2022), fotografija: Zerina Kurtović

1.2. Objekti od ekonomskog i javnog značaja

1.2.1. Alijagina mahala

Preko ćuprije na rijeci Brka, koju je sagradio Alijaga Kučukalić, dolazi se do dijela grada u kojem je za vrijeme osmanske uprave sagrađen značajan broj prizemnih objekata, koji su služili kao dućani ili male manufakture. „Prvobitna gradska matrica ukazuje na postojanje niza dućana između džamije i rijeke, ali se taj prostor vremenom, regulacijom toka rijeke Brke i prosjecanjem novih saobraćajnica, izgubio.“²⁰ Ovaj dio grada se, zbog načina gradnje (zidanje ćerpićem), nazivao Ćerpić mahalom. Kuće i zemljište na njima kupio je Alijaga Kučukalić i sazidao osam spratnica koje su u prizemlju imale poslovne prostore (zanatske i ugostiteljske radnje), a na spratu su

²⁰ Komsija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, Odluka – Povijesna građevina Vijećnica u Brčkom, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2491 [Posljednji put pristupljeno 1. 3. 2023].

služile za stanovanje Brčaka slabijeg imovnog stanja.²¹ Uz desnu i lijevu obalu rijeke Brke Alijaga je sagradio drvene dućane i prizemne kuće. Navedene nekretnine uvakufio je 1901. godine uz obavezu da se:

*(...) spomenute koristonosne nekretnine daju pod zakup, kako je to uobičajeno, a od prihoda koji se nakupe dovoljan iznos, a prema vremenu i prilikama, isplaćuju plaće muallima mekteba koji postoji u našoj kasabi, kao i podmiruju ostale potrebe spomenutoga mekteba.*²²

Iz grafičkog priloga, u kojem su žutom bojom označeni zemljište i kuće koje je Alijaga uvakufio, vidi se da je skoro kompletan dio Atik mahale bio vakuf u kojem su razvijani trgovina i zanatstvo, iz čega su (zakup prostora) finansirani troškovi održavanja medresa i mekteba te plaće muallima i muderrisa u Brčkom.

Alijagina mahala: Digitalna zbirka Ataha Mahića

²¹ U Alijaginoj mahali bilo je osam spratnica, po četiri sa desne i lijeve strane. U prvom objektu s lijeve strane nekada je u poslovnom prostoru bila aščinica vlasnika Avleka, porijeklom Mađara. Isti prostor će nakon njega koristiti poznate brčanske brice iz porodice Zelenjaković. U trećem objektu s lijeve strane bila je pekara Ćazima Čelića kod koga je radio poznati brčanski skojevac Hasan Aganović Tač. Kasnije će u toj mahali radnje imati Ahmet Kamenjašević – obućar, Dušan Pešić Makedonac – grnčar, Kazazi – tašnar, Husein Klebić – precizni mehaničar i puškar, Mevludin Ridžalović – aščija, Ganija – slastičar i drugi. (*Razgovor s Atahom Mahićem*, Brčko, 16. novembar 2022)

²² Vakufnama Alijage Kućukalića čuva se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (II sidžil, redni broj: 356, str. 27, iz 1318/1901. godine)

Alijagina mahala: Digitalna zbirka Ataha Mahića

Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine, *Zaštita objekata kulturno-historijskog naslijeđa*, blok zgrada u Kučukalića ulici Brčko, utvrđen je i zaštićen kao spomenik graditeljskog naslijeđa od historijskog, kulturnog,

arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine.²³

1.2.2. Hanovi i čardak

U sjećanjima brčanskih hroničara Ataha Mahića i potomaka Kučukalića te novinskog teksta iz *Sarajevskog cvjetnika* (1869) spominju se dva hana koja je sagradio Alijaga Kučukalić u periodu osmanske uprave Bosnom i Hercegovinom. Prvi se nalazio u dijelu današnjeg naselja Kolobara, poznat kao Alijagin šor. Pet prizemnih kuća, od kojih su sačuvane samo tri, imale su pristup sa glavne ulice kroz glavnu kapiju i sa ulice od Čačak medrese. U Alijaginom šoru bio je smješten i prvi Alijagin han, skromijih kapaciteta. Imao je nekoliko soba za spavanje, kuhinju i poveći prostor za kahvanu te lijepo i prostrano dvorište za zaprežna vozila. Kada je Alijaga sagradio novi han u mahali Varoš, stari han je poklonio vakufu za smještaj siromašnih. Po završetku Drugog svjetskog rata han će pod zakup koristiti grnčar Dušan Pešić, porijeklom Makedonac, poznati majstor za izradu zemljanog posuđa. Han je srušen sedamdestih godina prošlog stoljeća.²⁴

Alijagin šor: Digitalna zbirka Ataha Mahića

²³ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

²⁴ Razgovor s Atahom Mahićem, Brčko, 16. novembar 2022.

U dopisu iz Brčkoga, objavljenom u listu *Sarajevski cvjetnik* (1869) piše kako se trgovina naglo razvila u Brčkom, da u grad dolaze trgovci sa svih strana, a osobito iz Austrije te da postojeći i zastarjeli hanovi ne mogu odgovoriti potrebama. O tome je raspravljao i brčanski Medžlis i zatražio od Alijage da na zemljištu blizu Save u čaršiji načini moderan i pristojan han, što je on i prihvatio i sagradio moderan han, po evropskom urneku.²⁵ Do sada nije utvrđeno na kojoj lokaciji je Alijaga Kučukalić sagradio han.

Čardak

Na karti Brčkog, koja je izrađena između 1867. i 1878. godine,²⁶ ucrtan je čardak na lokaciji uz rijeku Savu, na mjestu današnjeg izletišta Ficibajr. U pisanoj historiografiji i usmenom pamćenju Brčaka nema podataka niti informacija o čardaku na lokalitetu današnjeg izletišta Ficibajr. Na mapi koju je izradio Luigi Ferdinando Marsili, povodom mira u Sremskim Karlovcima (1699) na istom lokalitetu označen je objekat Rudera turris, što vjerovatno znači ruševni toranj ili kula.²⁷ Josip Kljajić smatra da su Osmanlije uz granicu na Savi podizali objekte poznatije kao „karaule“.²⁸ S obzirom na snažan razvoj trgovine u 19. stoljeću te regionalni značaj Brčkog, možemo pretpostaviti da je čardak izgrađen i služio u svrhu kontrole trgovine.

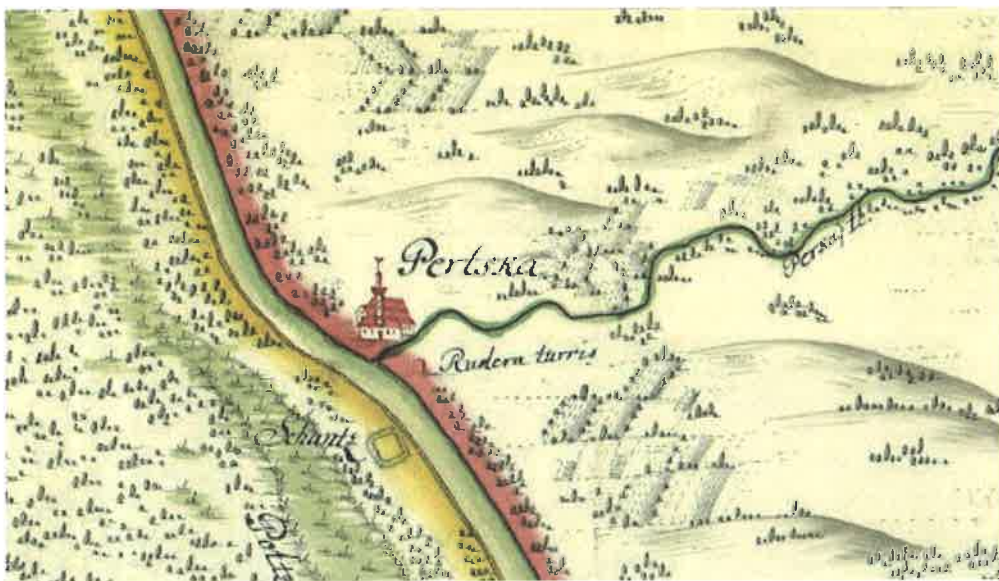
Na drugoj strani obale rijeke Save ucrtan je Kučukalića čardak smješten uz obalu u mjestu Gunja. Historijat podizanja čardaka u Habzburškoj monarhiji vezan je za 15. i 16. stoljeće, kada su služili isključivo za osmatranje i uzbuđivanje u svrhu kontrole pograničnog pojasa. Mirovnim sporazumom u Srijemskim Karlovcima (1699),

²⁵ „Варош Брчко од свакад је трговачко мјесто а особито је од некога времена у здрављу његовог величанства Султана трговина овога мјеста у напредак пошла, тако да се житељство наше међу богати свијет увршћавати почело. Но при свему тому постојала је овђе досада једна непријатна околност, а то је та, што је овђе истина, било ханова за преноћивање путника који многобројно са свијех страна а особито из Аустрије, којом се овђе граничимо долазе, но будући су сви ови ханови по старинском начину уређени и будући се и сад по старом начину издржавају путници и трговци овђе долазећи небијаху с те стране задовољни. Да би се и овом недостатку крај учинио посавјетовао се кајмекам Хаци Али-бег с мецлисом о мјерама, које се имају предузети да се путницима у овом мјесту боља угодност приправи и тако сагласише се да би добро било да се на земљишту Али аге Кучукалића, налазећем се покрај Саве у чаршији начини хан по новом начину и овом мјесту пристojан. Овој жељи власти одазвао се је драговољно и речени Али ага те је начинио хан по европском начину, кога се долњи бој из тврдих магаза састоји а горњи из седам одаја, и тако сада задовољством видимо, да трговци са стране долазећи, имају уредно преноћиште.“ („Из Brčkoga (Dopis)“, *Sarajevski cvjetnik*, god. I, br. 49, Sarajevo, 4. decembar 1869, nepaginirano)

²⁶ [www.https://maps.arcnum.com/en/](https://maps.arcnum.com/en/) [Posljednji put pristupljeno 12. 1. 2023]

²⁷ Luigi Ferdinando Marsili, *Mappa Geographico Limitanea in qua Imperiorum Caesaris et Ottomanici Confinia in almae pacis Carlovitensis Congressu Decreta et a Duobus Utriusque Imperii Commissariis Intituta Solenni Expeditione*, dostupno na: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTterkepter/2609/> [Posljednji put pristupljeno 6. jula 2023]

²⁸ Opširnije u naučnom radu Josipa Kljajića *Vojnokrajiški čardaci u Slavonsko-srijemskom posavlju u 18. i 19. stoljeću*.

Brčko (Pertska) na mapi izrađenoj 1699. godine: Luigi Ferdinando Marsil, dostupno na: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTTIterkeptar/2609/> [Posljednji put pristupljeno 6. jula 2023]

1.2.3. Kotarski / sreski ured

Zgrada poznata kao Kotarski ured (Bezirksamt) sagrađena je u periodu osmanske uprave Bosnom i nije poznata godina gradnje objekta. Iz usmenih sjećanja brčanskog hroničara Ataha Mahića izdvajamo podatak da je ranije, na istom lokalitetu, bio konak Omer-bega Bešlagića, jednog od zapovjednika brčanske utvrde. Za službu je nagrađen velikim zemljišnim posjedima u dijelu Brčkog koji se i danas naziva Omerbegovača. Od tada se okomita ulica koja ide od Savske džamije do centra grada naziva Konačko brdo. Konak je od Bešlagića kupio Alijaga Kučukalić i na istoj lokaciji sagrađio novu i lijepu spratnicu, koju je pod zakup koristila brčanska vlast za potrebe upravnih i sudskih organa. Austrougarska vojska okupirala je Brčko 18. septembra 1878. godine i na ovom objektu istaknula zastavu te smjestila vojnu komandu. Naknadno će u ovom objektu biti smješten Kotarski ured. U vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije u zgradi će biti smještena sreska vlast, a poslije Drugog svjetskog rata sreski sud i katastar. Zgrada je srušena krajem osamdesetih godina 20. stoljeća, kada je u ovom dijelu grada izgrađen Zanački centar.

Stambeni, slobodnostojeći objekt izgrađen je u drugoj polovini 19. stoljeća, osno simetričan, kvadratnog tlocrta cca. 14 m x 14 m, sastavljen od podruma, prizemlja, sprata i potkrovlja. Ograđen zidanom ogradom sa dvorištem u kome se nalazi vrt sa visokim drvećem i cvijećem te vanjskim centralnim reprezentativnim stubištem, što

ga u tipološkom pogledu svrstava u gradsku vilu tog perioda. Ulaz je postavljen na ondašnju žilu kucavicu – Konačko brdo, usmjeren na hotele „Posavina“ i „Orijent“ kod mosta.

Kotarski ured, razglednica: Digitalna zbirka Ataha Mahića

Kotarski ured, Konačko brdo; izvor: BIH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

Sresko poglavarstvo; izvor: BIH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

1.2.4. Paromlin u Brčkom

U vrijeme snažnog razvoja trgovine u Brčkom Kučukalići pokazuju sposobnost prilagođavanja savremenim oblicima poslovanja – uključuju se u upravljačke strukture banaka i preduzeća, aktivno učestvuju u privrednim udruženjima i asocijacijama, ali i ulažu u nove proizvodne i prerađivačke kapacitete. Neposredno pred austrougarsku okupaciju Bosne (1877) Alijaga je izgradio objekat u kojem je montirao paromlin kapaciteta 600 oka meljave na sat. Paromlin Kučukalića smatra se jednim od prvih industrijskih pogona u Brčkom.²⁹ U popisima abonenata (korisnika) telefonske mreže za Brčko, kao vlasnici mlina (Mühle) navedeni su Alija Kučukalić (1907), H. Salih-aga Kučukalić (1913), Kučukalića mlin (1917).³⁰ Pod nazivom Paromlin „Jedinstvo“ naveden je u spisku industrijskih preduzeća u Brčkom 1921.³¹ Iste godine na Industrijsko-zanatlijskoj izložbi u Sarajevu osvojio je srebrnu kolajnu.³² Nakon Kučukalića kao

²⁸ Razgovor s Atahom Mahićem, Brčko, 16. novembar 2022.

³⁰ „Abonnenatenverzeichnis des öffentlichen telephonnetzes in Brčka“ / „Popis abonenata telefonske javne mreže u Brčkom“, *Bosanski glasnik*, br. 280, 1907, str. 246; *Bosanski glasnik*, br. 421, 1913, str. 384; *Bosanski glasnik*, br. 7290, 1917, str. 245.

³¹ ABH, FPUBiH, broj: 6222/1923, Sresko poglavarstvo Brčko, Spisak industrijskih preduzeća u općini Brčanskoj, broj: 113/23, Brčko, 20. mart 1923.

³² *Jugoslovenski list*, br. 242, 26. septembar 1921.

vlasnici mlina spominju se Mujanovići i Kojdići. Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine „Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa, zgrada parnog mlina – prvog industrijskog objekta u Brčkom, utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području Opštine.“³³ Zgrada mlina nalazila se prekoputa Doma zdravlja, nekadašnjeg gradskog mezarja, a srušena je prilikom gradnje tržnog centra.

Paromlin Brčko (2008): Digitalna zbirka Ataha Mahića

³³ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

1.3. Objekti za razvoj prometa i komunikacija

1.3.1. Alijagina ćuprija

Kako Brčko nikad nije imalo formu srednjovjekovnog utvrđenog grada, to ni njegovo gradsko jezgro nije oblikovano kao grad unutar zidina, već je nastajalo oko ušća Brke u Savu i tako dobijalo ljevkastu formu.³⁴

U periodu osmanske uprave gradsko jezgro nastaje podizanjem mahala od kojih je najprije podignuta Atik mahala / Stara mahala, na ušću rijeke Brke u rijeku Savu. Podizanje novih mahala, posebno Džedid mahale / Nove mahale sa lijeve strane rijeke Brke, nametalo je obavezu izgradnje mostova. S obzirom na to da je Alijaga Kučukalić poslovne i javne objekte gradio u obje mahale, odlučio je povezati dvije obale i mahale i za tu je svrhu izgradio drvenu ćupriju.

Alijagina ćuprija: Digitalna zbirka Ataha Mahića

³⁴ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, *Odluka, Istorijska građevina – Prva pošta u Brčkom*, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3651 [Posljednji put pristupljeno 5. marta 2023]

U sjećanjima Brčaka i na razglednicama iz tog perioda nazivana je Alijagina ćuprija. Za vrijeme austrougarske uprave Alijaga će iz Pešte dovesti željeznu ćupriju koja će služiti sve do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća kada je podignut novi betonski most.

Željezna ćuprija koju je Alijaga Kučukalić dovezao iz Pešte, fotografija: Atah Mahić (1965)

1.3.2. Zgrada Pošte

Razvoj Brčkog kao naseljenog mjesta i njegov urbani razvoj neodvojivo su povezani sa geografskim položajem koga primarno određuje rijeka Sava kao prirodna granica. Kroz historiju je rijeka Sava dijelila carstva, pa je tako i Brčko, kao pogranično mjesto, bilo poprište čestih i žestokih sukoba, što je za posljedicu imalo usporenost i diskontinuitet razvoja. Nakon sporazuma iz 1739. godine (Beogradski mir) nastupio je duži period mira, bez vojnih sukoba na ovom području: „Pogranični položaj koji je nekada predstavljao otežavajuću okolnost razvitka, sada je postao komparativna prednost za Brčko, koje će se ponajviše razvijati zahvaljujući upravo toj činjenici”.³⁵ S obzirom na povoljnost položaja uz Savu, grad se počeo pojačano razvijati kada je 1830. godine utemeljeno Dunavsko parobrodsko društvo i kada je u naselju smještena jedna od najvažnijih carinarnica u Bosni.

³⁵ Aladin Husić, *Neke napomene o osmanskim dokumentima o Brčkom, povodom izložbe „Brčko u osmanlijskim spisima“*, Služba za arhiv Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, Institut „Yunus Emre“, Sarajevo, 2020.

Pošta Brčko, razglednica: Digitalna zbirka Ataha Mahića

U Brčkom je u septembru 1869. godine uveden telegraf, a godinu dana kasnije 2. aprila 1870. godine Brčko je dobilo poštu.³⁶ Javni telefonski saobraćaj uveden je 1898. godine, a 1904. godine otvorena je lokalna telefonska centrala, povezna sa osam gradova u Bosni i Hercegovini.³⁷

Uvidom u gruntovnu evidenciju iz 1888. godine, ustanovili smo da su zemljište i građevine na ovom lokalitetu bili u vlasništvu „Prve štedionice u Brčkoj“. „Gradilište sa dvijema magazama površine 1340 m²“ kupit će H. Salih-aga Kučukalić 1906. godine te na ovoj lokaciji sagraditi zgradu koju će za potrebe Pošte iznajmljivati gradskim vlastima.

³⁶ O sjedištu prve pošte u Brčkom pisao je brčanski hroničar Atah Mahić. Prema njegovim pisanim memoarima, sjedište prve pošte bilo je u dijelu zgrade Staromahalske medrese, potom u gradskoj belediji / Vijećnici, a tek 1907. godine u zgradi prve pošte.

³⁷ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, *Odluka*, Istorijska građevina – Prva pošta u Brčkom, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3651 [Posljednji put pristupljeno 1. aprila 2023].

Pošta: Digitalna zbirka Ataha Mahića

Objekat Pošte je prizeman i ima ugaonu dispoziciju, u obliku slova „L“ (sa dva asimetrična krila) ukupne površine od 511 m². Ima dominantnu ulogu u ovoj ambijentalnoj cjelini sa aspekta oblikovnog tretmana parcele i predstavlja jedan od najbitnijih očuvanih objekata.³⁸

Od 1945. pa 1960. godine u zgradi će ostati sjedište brčanske pošte, kada se seli u novootvoreni objekat u centru grada, sagrađen na mjestu na kojem je do 1956. godine bila džamija. U zgradu pošte od tada je smještena Kapetanija za riječnu plovidbu. Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko (*Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa*) iz 1979. godine, zgrada prve stare pošte u Brčkom, današnja zgrada JRB, utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od historijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine. „Objekat Prve pošte u Brčkom je Izmjenama i dopunama Urbanističkog plana grada Brčko (II), broj 0-02-022-96/07, usvojenim 19. 7. 2007. godine, valoriziran kao objekat arhitektonske vrijednosti i nalazi se u prvoj zoni zaštite, u sklopu ambijentalne cjeline Kolobara.“³⁹ Odlukom Komisije za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine Istorijska građevina – Prva Pošta u Brčkom 2012. godine proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

³⁸ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, *Odluka*, Istorijska građevina – Prva pošta u Brčkom, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3651 [Posljednji put pristupljeno 1. aprila 2023].

³⁹ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, *Odluka*, Istorijska građevina – Prva pošta u Brčkom, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=3651 [Posljednji put pristupljeno 1. aprila 2023].

1.4. Poslovni objekti

1.4.1. Palata Kučukalića, zvana palata „Palestina“

Poslovno-stambena palata „Palestina“ imala je posebno važno mjesto i ulogu u urbanističkom razvoju Brčkog i njegovoj modernističkoj vizuri, tvoreći vizuelno-prostorni ansambl sa hotelom „Posavina“ i gradskom Vijećnicom. Prema tvrdnji brčanskog hroničara Ataha Mahića, sam naziv palate „Palestina“ nastao je u vrijeme Kraljevine SHS, kada su velike poslovne prostore u palati koristili ugledni trgovci Jevreji. Godina gradnje palate nije precizno utvrđena, ali je poznato da je to period poslije gradnje hotela „Posavina“ i gradske beledije / Vijećnice, a prije smrti Alijage Kučukalića, dakle između 1892. i 1895. godine. Uvid u gruntovnu evidenciju potvrđuje da su nekretnine u Atik mahali, kuće sa kućištem i dvorištem ukupne površine 1210 m², na osnovu ugovora o kupnji 30. januara 1892. godine upisane u vlasništvo Alijage Kučukalića iz Brčkog.

Razvoj i urbaniziranje Atik mahale u skladu sa evropskim uticajima posebno je izraženo u austrugarskom periodu. Na Atik džamiju se, uz brdo, nastavljala kompozicija ulice - čaršije, sa nizom dućana koji svojim plasmanom naglašavaju morfologiju terena. Dućani koji su se održali do danas su prizemni, sa dvovodnim krovovima, čije krovne plohe, sa vrlo malim strehama ili bez streha, sa krovnim vijencima, padaju prema ulici. Obrada prodajnih prostora, njihova veličina, položaj prema ulici i međusobno nadovezivanje ponovno govore o jedinstvu dviju različitih, po mnogo čemu oprečnih, kultura koje se susreću na ovim prostorima. Prostorni raspored i odnos prema funkciji oslikavaju orijentalni način trgovanja – sitne manufakturne proizvodnje. Arhitekturnost objekata, čvrsta prepoznatljivost pojedinačnih fasada, visine poslovnih prostora, krovišta bez streha i obilje ornamenta i ostale plastike na fasadi oslikavaju evropski način mišljenja i odnosa prema građevini. Slikovita kompozicija dućana kulminira voluminozno raskošnim i razvedenim građevinama palate „Palestina“, hotela „Posavine“ i Vijećnice. Radi se o građevinama koje predstavljaju uklapanje graditelja u evropske arhitektonske tokove. Palata „Palestina“ je neorenesansna građevina, građena po principu renesansnih palata sa unutarnjim dvorištem, sa trgovinom, zanatima i ugostiteljstvom u prizemlju, stanovanjem na spratu.⁴⁰

Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa, „zgrada zvana palata Palestina u Brčkom utvrđena je i zaštićena kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine“.⁴¹ Objekat je uvršten na privremenu listu nacionalnih spomenika i trenutno se pred državnom komisijom za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine razmatra njegov konačni status.

⁴⁰ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, Odluka – Povijesna građevina Vijećnica u Brčkom, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2491

⁴¹ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

Zgrada „Palestina“, BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

Zgrada „Palestina“ (2022), fotografija: Zerina Kurtović

1.4.2. Palata Kučukalića

Palata Kučukalića u gruntovnim knjigama upisana je kao kuća sa kućištem i dvorištem u Atik mahali površine 1062 m². Ovu raskošnu palatu grade sinovi Alijage Kučukalića, poslije njegove smrti 1905. godine. U graditeljskom smislu predstavlja nastavak urbanog razvoja Brčkog. Poput zgrade „Palestina“, ovaj niz objekata u prizemlju nudi prostore za trgovinu i zanatstvo, na spratu za stanovanje, a u unutrašnjosti dvorište za odmor. Najveći udio u vlasništvu imao je Ibrahim Kučukalić, s obzirom na to da je imovinu 1923. godine naslijedio njegov malodobni sin Šefket. Ugovorom o prodaji iz 1936. godine, palata Kučukalića postaje vlasništvo Vlaste i Tome Maksimović iz Borova, a potom je oduzeta (1950. i 1954. godine) i proglašena „opštenarodnom“.

Braća Kučukalić ispred Palate Kučukalića: Mujaga, Mehmed-aga, Salih-aga, Ibrahim-aga, Hafiz Abdulah (Abdaga) efendija: HAS, O-BA-88, kutija br. 3, fotografija 447

Kučukalića palata, BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

Palata je nezaobilazan motiv na razglednicama, iz austrougarskog perioda najčešće nazivana „Kučukalićhäuser“ – Kučukalića kuća i Palata Kučukalića. Za vrijeme Kraljevine SHS / Jugoslavije u centralnom dijelu palate bila je smještena filijala Privredne, agrarne i komercijalne banke, a od sedamdesetih godina knjižara „Veselin Masleša“. Odlukom o prostornom uređenju područja Opštine Brčko iz 1979. godine *Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa*, blok starih zgrada u centru grada Brčkog, „utvrđen je i zaštićen kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području Opštine“.⁴² Objekat je uvršten na privremenu listu nacionalnih spomenika i čeka se razmatranje i utvrđivanje konačnog statusa.

⁴² Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

Razglednice: Centar Brčkog, Palata Kučukalića (1914–1915), BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

1.5. Objekti za razvoj hotelijerstva i turizma

1.5.1. Hotel „Posavina“

Gornjim tokom ulice Konačko brdo na zgradu „Palestine“ nastavlja se raskošni hotel „Posavina“. Ova reprezentativna građevina podignuta je 1891. godine, kao drugi brčanski hotel, nakon hotela „Orijent“ iz 1880. godine,⁴³ a koju je, također, dao izgraditi Alijaga Kučukalić. Hotel je imao trideset soba. U to vrijeme to je bila zaista imponzantna građevina, pa su je Austrijanci prozvali Grand hotel „Posavina“. Po vremenu i stilu gradnje svrstava se među četiri hotela u Bosni i Hercegovini izgrađena u austrougarskom periodu – hotel „Bosna“ u Banjoj Luci, hotel „Neretva“ u Mostaru (sa kojim dijeli velike sličnosti u tlocrtu, oblikovanju i dekoraciji) i hotel „Evropa“ u Sarajevu. Uvažavajući reprezentativnost objekta, kao i njegove stilske karakteristike,

⁴³ Prema pisanim sjećanjima brčanskog hroničara Ataha Mahića, hotel „Orijent“ bio je prvi brčanski hotel za kojeg je nacrt radio arhitekta Hofman. Izgradnja je počela 1879. godine, a već 1880. godine stavljen je u funkciju. Njegova prva namjena bila je smještaj austrougarskih vojnika. Imao je prateće prostorije, kuhinje, ostave, pa čak i prostoriju za proizvodnju leda. Do 1992. godine ovaj objekat poznat je kao Dom sindikata.

pretpostavlja se da je hotel „Posavina“ projektovao čuveni arhitekta Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Aleksandar Wittek, koji će godinu kasnije započeti izradu idejnog rješenja za brčansku belediju – Vijećnicu. Činjenica da se u Brčkom u to vrijeme gradi ovako raskošan hotel, a godinu dana kasnije raskošna gradska vijećnica govori o regionalnom značaju koji je Brčko imalo u tom periodu.

Hotel „Posavina“, razglednica, BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

Alijaga Kučukalić je nakon otvaranja hotela „Posavina“, uviđajući potrebu uređenja prostora za gradsku pijacu, otkupio zemljište i kuću ispred hotela od Malića Džindića i prostor uredio kao gradsku pijacu. Dugo godina će prostor ispred hotela „Posavina“ biti glavno mjesto trgovine suhim šljivama i drugim prehrambenim proizvodima sa zvaničnim nazivima „Elizabethplatz“ i „Trg Kralja Petra“. Pijaca je u dokumentima i na razglednicama nazivana „Pflaumenmarkt“ (Šljivarska pijaca), „Hauptstapelplatz für den Export bosnisher Pflaumen“ (Glavno spremište / skladište za izvoz bosanskih šljiva.) U sezoni od 15. septembra do 15. novembra svake godine brojni trgovci dolazili su u Brčko, gdje se održavala prava šljivarska burza. Odatle se na hiljade vagona ovog ukusnog voća razvozilo na razne strane.⁴⁴ Pijaca će vrlo brzo

⁴⁴ „Pflaumenkultur und Pflaumenmarkt“, *Bosnischer Bote*, 1901, Sarajevo, str. 302.

prerasti u Državnu berzovnu agenciju za određivanje cijene šljive i proizvoda od šljive, čime je utjecano na svjetsku cijenu tih proizvoda.⁴⁵

Razglednica (1930) i fotografija (1935) sa prikazom šljivarske pijace, BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

Početkom 20. stoljeća hotel „Posavina“ je, pored trgovačko-ugostiteljske dimenzije, bio značajno kulturno mjesto u gradu. Prve predstave putujućih pozorišta iz regije izvođene su u velikoj sali hotela.⁴⁶ Odlukom o prostornom uređenju područja opštine Brčko iz 1979. godine *Zaštita objekata kulturno-istorijskog naslijeđa*, „hotel ‚Posavina‘ je utvrđen i zaštićen kao spomenik graditeljskog naslijeđa od istorijskog, kulturnog, arhitektonskog, umjetničkog i naučnog značaja na području opštine“.⁴⁷ Zgrada hotela „Posavina“ nalazi se na privremenoj listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine i trenutno se razmatra konačni status.

⁴⁵ Razgovor sa Rizahom Kučukalićem, Brčko, januar 2023.

⁴⁶ Tako je za hotel „Posavina“ i nastup putujućih pozorišta vezano i rađanje velike ljubavne romanse poznatog književnika Osmana Đikića i mlade glumice Zorke Topalović. Osman Đikić je kao bankarski službenik službovao u Brčkom (1904–1905), a Zorka Topalović, kao sedamnaestogodišnjakinja, igrala je u putujućem pozorištu Petra Čirića iz Beograda. Predstava je izvedena nekoliko puta u hotelu „Posavina“ u Brčkom. Kako se tih dana rijeka Sava zaledila, beogradske glumice i glumci bili su primorani ostati nekoliko dana u Brčkom. Godinu dana poslije, Zora i Osman stupit će u brak, a Osman napisati svoju prvu dramu i stihove čuvene pjesme *Đaurko mila*. (*Podsjednik na Ljubav / Đaurko mila*, dostupno na: http://old.barikada.com/vremeplov/mostarenje/2009-11-15_djaurko_mila.php) [Posljednji put pristupljeno 5. jula 2023]

⁴⁷ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, BiH-ABD/SOB, 1963–1991.

Razglednica, centar Brčkog, BiH / ABD: Digitalna zbirka Enesa Čelosmanovića

1.6. Stambeni objekti

1.6.1. Kučukalića vila u Brčkom

Kuća Alijage Kučukalića u Brčkom predstavlja izuzetan graditeljski primjer reprezentativne gradske vile austrougarskog perioda u Bosni i Hercegovini i objekat od posebnog značaja u kuturnoj historiji grada.

Stambeni objekt – Kuća Kočića, tipološki odgovara austrougarskoj vili. Gradena je u istom eklektičkom – pseudomaurskom izrazu kao i Gradska vijećnica u Brčkom po projektu arhitekta Aleksandra Viteka. Taj izraz karakterizira upotreba bogate ornamentike i dekorativno-plastičnih elemenata na fasadama, za koji su uzori traženi najčešće na sjeveru Afrike i u Španiji maurskog doba. Objekt je bio završen 1907. godine i ta godina je ispisana iznad ulaznih vrata objekta. To je slobodnostojeći objekt, čija jugoistočna fasada ima izlaz na dvorište. Osnova stambenog objekta – Kuće Kočića je pravokutnog oblika, dimenzija 12.00 X 14.30 m.⁴⁸

⁴⁸ Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine, *Odluka*, Povijesna građevina – Kuća Kočića u Brčkom, 2003, dostupno na: http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1860 [Posljednji put pristupljeno 3. februara 2023]

Iz gruntovne evidencije saznajemo da su „kuća sa kućištem i dvorištem (211 m²) i vrt staro groblje (200 m²), sve u Džedit mahali“, na osnovu kupoprodajnog ugovora 4. augusta 1906. godine uknjiženi u vlasništvo Mehmed ef. Kučukalića, umrlog Alijage iz Brčkog. Komisija za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine je odlukom iz 2003. godine povijesnu građevinu Kuća Kočića proglasila nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.⁴⁹

Kučukalića vila (2022), fotografija: Zerina Kurtović

⁴⁹ Kočići su brčanska porodica koja je dio kuće dobila na korištenje i na osnovu Zakona otkupila stan, to jeste dio kuće.

1.6.2. Kučukalića vila u Gračanici

Drugi sin Alijage, Mustafa (Mujaga) Kučukalić (1874) nakon ženidbe sa Azeminom Muftić, kćerkom gračaničkog gradonačelnika i veleposjednika Gani-bega Muftića, živio je i radio u Gračanici. Pored trgovačke djelatnosti, Mujaga Kučukalić bio je aktivan u kulturnom⁵⁰ i političkom životu Gračanice.⁵¹ Učestvovao je u osnivanju islamske kiraethane (čitaonice) u Gračanici 1903. godine, Muslimanskog potpornog društva „Gajret“ 1907. godine,⁵² a nekoliko godina kasnije (1910) učestvovao je i na Izborima za Općinsko vijeće Gračanice.

Kuća Kučukalić Mujage u Gračanici (2022), fotografija: Mahir Kurtalić

⁵⁰ Iz dokumenta, originalne molbe datirane 15. februara 1903. godine, doznajemo da su članovi-osnivači (odnosno Privremeni odbor Društva Islamske kiraethane) Zemaljskoj vladi u Sarajevu uputili molbu da im odobri osnivanje i rad društva. Uz molbu su priložili prijedlog pravila društva, koja je trebala potvrditi i odobriti Zemaljska vlada u Sarajevu, kao i Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu u Beču. Molbu su potpisali: Mujaga Kučukalić, Hafiz Seid Omerbegović, Ahmed Širbegović, Hadži Bećir Tihic i M. Muftić. Dostupno na: <https://gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg19-8.pdf> [Posljednji put pristupljeno 1. februara 2023]

⁵¹ „Mujaga Kučukalić (36 godina) je mlad i inteligentan čovjek sa dobrim manirima. Tih je i lojalan. Bavi se trgovinom na veliko i velikoposjednik je. Imovina mu se procjenjuje na oko 80.000 K. Pripada partiji samostalaca. Izvještaj sa općinskih izbora za izbor predstavnika u Općinsko vijeće, gradonačelnika I podnačelnika, održani 12. septembra 1910. godine.“ Dostupno na: <https://gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg19-8.pdf> [Posljednji put pristupljeno 1. februara 2023]

⁵² „U popisu članova Gajreta, pododbor Gračanica, Mujaga Kučukalić je naveden kao član – utemeljitelj.“ („Popis članova Gajretovih“, *Kalendar „Gajreta“*, 1907/1908, str. 140)

Od ukupne imovine koju je kupio i gradio Mujaga Kučukalić u Gračanici i okolini, sačuvana je Kuća Kučukalića u centru Gračanice, upisana u Registru dobara kulturno historijskog i prirodnog naslijeđa Gračanice, kao dio spomeničkog naslijeđa.⁵³ Prema podacima iz gruntovne evidencije, kuću sa kućištem i dvorištem kupio je Mujaga Kučukalić 1898. godine i na istom mjestu sagradio modernu spratnicu.

Mujaga Kučukalić: Zbirka fotografija Bošnjacke zajednice kulture „Preporod“ Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

⁵³ Nacrt strateške platforme Strategije razvoja Grada Gračanica za period 2023.-2027. godina, dostupno na: <https://gracanica.gov.ba/wp-content/uploads/2022/07/Situaciona-analiza-Grada-Gracanica.pdf>

1.6.3. Kučukalića vila u Bosanskom Šamcu

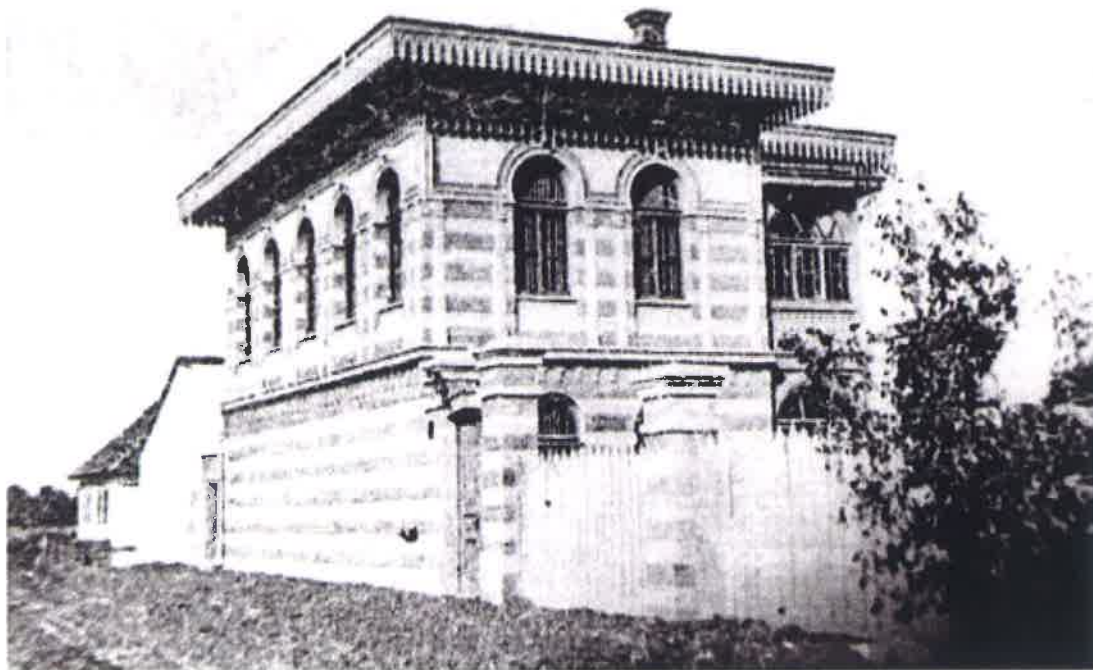
Sinovi Alijage Kučukalića su iz različitih razloga, primarno ekonomskih, selili, živjeli i radili i u susjednim općinama. Tako je Fehim (Fehimaga) Kučukalić živio i poslovao u Bosanskom Šamcu,⁵⁴ i to kao vlasnik trgovačke firme, registrovane od 1884. godine. Bio je vlasnik nekoliko kuća i konaka u Bosanskom Šamcu i okolini. Jedina do danas sačuvana je Vila Kučukalića ili Begova kuća. Sagrađena je u pseudomaurskom stilu između 1898. i 1904. godine, a gradili su je italijanski majstori, angažirani isključivo za ovaj projekat. Fehim-aga je kuću prodao Husein-agi Repčiću, a od njega je 1913. godine kupio Muharem-beg Mahmutbegović, direktor banke. Nakon 1945. godine Vila je nacionalizirana i korištena za potrebe gradske ambulante, a potom gradske biblioteke. Od 1981. godine u Vili je smješten Sud za prekršaje. Nakon rekonstrukcije objekta (2016–2021) koristi se za potrebe gradske biblioteke.⁵⁵

Vila Kučukalića u Bosanskom šamcu: Digitalna zbirka Nikše Nezirovića

⁵⁴ „Fehimaga Kučukalić imao je registrovanu trovačku firmu u Bosanskom Šamcu od 1884. godine, kao trgovinu mješovitom robom.“ (Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, Grafid, Banja Luka / Šamac, 2018, str. 286)

⁵⁵ Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, Grafid, Banja Luka / Šamac, 2018, str. 286.

Slika br. 6 „Villa Kučukalić“ –Begova kuća

Bos. Šamac

Vila Kučukalića u Bosanskom Šamcu: Digitalna zbirka Nikše Nežirovića

2. O stilskim karakteristikama objekata Kučukalića vakufa

2.1. Orijentalizirajući stil: Između arhitektonske reprezentativnosti i ideološkog plašta

Vila Kučukalića u Bosanskom Šamcu, kao i vila Kučukalića u Brčkom (1907), primjeri su dugog prisustva orijentalizirajućeg stila u Bosni, koji se zadržao i na projektima s početka 20. stoljeća. Iako su vile porodice Kučukalić u Brčkom i Gračanici, kao i ona Hamazage Husedžinovića u Banjoj Luci, građene u razmaku od tek nekoliko godina,⁵⁶ majstori ih grade u različitim stilovima. Vile Kučukalića u Šamcu i u Brčkom izgrađene su u stilu koji se obično krajem 19. stoljeća koristio za najreprezentativnije

⁵⁶ Maximilian Hartmuth, „Orientalizing architecture in Northern Bosnia under Habsburg rule: exaggerating alterity as a means of cohesion?“, *Proceedings of International Conference on Contemporary Theory and Practice in Construction XIV*, Zbornik radova, Banja Luka, 2020, str. 184–195.

javne objekte. Pseudomaurski / neomaurski ili orijentalizirajući stil obično se tumači kao jedan eklektički oblik historicizma u arhitekturi druge polovice 19. stoljeća, kao „odraz jedne romantičarske vizije krajnje generaliziranog pogleda na islamsku umjetnost“, u rasponu od islamske umjetnosti Indije do Španije, a koji se u Bosni manifestirao dominantno kao „hibrid sa elementima sjevernoafričke i špansko-maurske graditeljske baštine“, odnosno kao odraz „jednog višeg stepena apstrakcije secesijske umjetnosti, oslobođene historijsko-dokumentarnog konteksta.“⁵⁷ U dekoracijama iz raznorodnih oblasti islamske kulture, „plašt je bio samo nosilac značenja funkcije“⁵⁸ građevine, neovisno od njene strukture.

Značajan broj autora ističe naglašenu primjernu upravo ovog stila za paviljone Bosne na velikim svjetskim izložbama krajem 19. stoljeća u Budimpešti, Beču i Bruxellesu, kao i na objektima željezničkih stanica (Bosanski Brod), Vijećnica (Sarajevo, Brčko, Bosanska Gradiška), hotela („Posavina“ u Brčkom, „Neretva“ u Mostaru itd) i u tome prepoznaju ne samo sklonost bogatim dekoracijama koje ovaj stil nudi u svojoj morfološkoj raznolikosti nego i ideološku potku orijentalizma kroz koju se Bosna prikazivala kao „evropsko Drugo“ u odnosu na kulturu Zapada. Susret sa željezničkom stanicom u Brodu, izgrađenom u orijentalizirajućem stilu, većini je evropskih putopisaca bio prvi susret sa Bosnom, sa tom „Trnoružicom, koja je spavala svoj stoljetni, začarani san“,⁵⁹ a koja se kroz ovakvu arhitekturu rastvarala kao čudesna i bajkovita zemlja iz 1001 noći.

Tim „arhitektonskim kolažima“, u kojima nije bilo traga ni znanja o autohtonoj arhitekturi Bosne, „kulturalna dinamika, koja se iskazuje kroz arhitekturu, bila je zatamnjena onim što se smatralo tipičnim, reprezentativnim, odnosno bezvremenim“,⁶⁰ ili, Saidovim riječima, Orijentom kao svijetom stagnacije.⁶¹ Pojedini autori u tome su prepoznavali i eho Kallayeve „probosanske politike“ i nastojanje suzbijanja nacionalističkih težnji s istoka i zapada. Nastojeći u muslimanskom dijelu stanovništva pridobiti svoje saveznike u stvaranju „bosanske nacije“, i u jeziku arhitekture tragalo se za formama koje bi im bile bliske i koje bi jasno odavale tragove islamske tradicije na ovim prostorima, pa otuda i „njegovanje osjećaja lokalnog identiteta uz oživljavanje neuhvatljivog egzotičnog duha muslimanskog stanovništva“.⁶²

Iako je pseudomaurski stil bio stran lokalnoj graditeljskoj tradiciji, Kurto je u

⁵⁷ Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine – Razvoj bosanskog stila*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998, str. 48.

⁵⁸ Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine – Razvoj bosanskog stila*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998, str. 236.

⁵⁹ Heinrich Renner, *Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko: 1896*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013.

⁶⁰ Zeynep Çelik, *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs*, University of California Press, Berkeley, 1992, str. 56.

⁶¹ Edward Said, *Orijentalizam*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.

⁶² Robert J. Donia, *Sarajevo: Biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006, str. 94.

njemu prepoznao začetke kritičkog dijaloga sa tradicijom (npr. u elementima sinteze pseudomaurskog stila i tradicionalne bosanske kuće / divanhani na Vancaševoj Kiraethani u Sarajevu iz 1888. godine),⁶³ pa otuda i kao važnu kariku prema kasnijem definiranju „bosanskog sloga“ kao autentičnog i modernog reinterpretilanja tradicionalnih formi gradnje.

Za razliku od vile Kućukalića, banjalučki gradonačelnik Husedžinović je projekat svoje kuće u Banjoj Luci povjerio Josipu Vancašu, jednom od najuglednijih arhitekata Zemaljske vlade, a koji ju je realizirao u tada inovativnom stilu „bosanskog sloga“, koji je u jezik tada savremene arhitekture prenio najbolje postulate vernakulane stambene arhitekture. Svojim čistim formama, oblikovnim purizmom i funkcionalizmom unutrašnjih prostora, a koji su preuzeti iz tradicionalne muslimanske kuće osmanskog perioda u Bosni, „bosanski slog“ najavio je pojavu arhitektonskog moderniteta u Bosni.

Uvažavajući činjenicu njihove ekonomske situiranosti, kao i mogućnosti saradnje sa vodećim arhitektima (što potvrđuje saradnja sa Aleksandrom Wittekom prilikom gradnje brčanske Vijećnice i hotela Posavina), Kućukalići su na oba projekta rezidencijalnih vila ipak ostali skloni formama koje su strane lokalnoj tradiciji, ali koje bogatstvom svojih dekorativnih i kolorističkih elemenata nesumnjivo pridonose snažnijem dojmu reprezentativnosti kod šire publike.

Značajan broj objekata Kućukalićevog vakufa (hotel „Posavina“, Vijećnica, Čačak medresa, Kućukalića vila u Brčkom, Kućukalića vila u Šamcu...) izgrađen je sa karakterističnim dekorativnim elementima orijentalizirajućeg stila (polihromna dekoracija fasada u alternaciji horizontalnih traka, prelomljeni lukovi, motivi mukarnasa na krovnom vijencu, lukovičaste forme kupola...). S druge strane, zgrada poglavarstva (Kotarskog ureda), palata Kućukalića, palata „Palestina“, zgrada „Islahijjeta“ te kuća Mujage Kućukalića u Gračanici oblikovane su jednostavnim i svedenim formama dekoracije, bez fasadnih ornamenata, bliskim klasicističkom i neorenesansnom izrazu koji se često koristio na upravnim i administrativnim objektima.

Zaključne napomene

Alijaga Kućukalić najveći je vakif u historiji Brčkog i jedinstveni primjer među vakifima modernog doba u Bosni. Finansirajući izgradnju objekata i urbanističkih struktura od privrednog, društveno-karitativnog, obrazovnog, kulturnog, poslovno-trgovačkog, administrativnog, turističko-hotelijskog i stambeno-rezidencijalnog karaktera postavio je temelje modernom razvoju Brčkog na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

⁶³ Nedžad Kurto, *Arhitektura Bosne i Hercegovine – Razvoj bosanskog stila*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998, str. 256.

Neki od objekata čiju je izgradnju finansirao, poput Paromlina (1877), Pošte (1870) ili hotela „Posavina“ (1891) predstavljali su pionirske industrijske, telekomunikacijske i hotelijerske objekte u ovom gradu i šire. Izgradnjom sveobuhvatne urbanističke i arhitektonske infrastrukture po prvi puta bili su uspostavljeni temelji planirane urbanizacije modernog grada i širenja gradskog načina života.

Brojnost objekata, kao i njihova tipološka i stilska raznorodnost, potvrda su finansijske etabliranosti, poslovne i komunikacijske vještine, vizionarske svijesti, društvene osjetljivosti, duhovne otvorenosti i dinamičnosti vakifa Alijage Kučukalića. U stilskim izrazima karakterističnim za kraj 19. i početak 20. stoljeća, objekti Kučukalića vakufa predstavljaju zanimljiv i do sada nedovoljno proučen primjer arhitekture historicizma u Bosni i njene veze sa evropskim graditeljskim tokovima predmetnog razdoblja.

Izvori i literatura

- Çelik, Zeynep, *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth-Century World's Fairs*, University of California Press, Berkeley, 1992.
- Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Donia, Robert J, *Sarajevo: Biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006.
- Hartmuth, Maximillian, „Orientalizing architecture in Northern Bosnia under Habsburg rule: exaggerating alterity as a means of cohesion?“, *Proceedings of International Conference on Contemporary Theory and Practice in Construction XIV*, Zbornik radova, Banja Luka, 2020, str. 184–195.
- Krzović, Ibrahim, *Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878–1918*, Umjetnička galerija BiH, Sarajevo, 1987.
- Kurto, Nedžad, *Arhitektura Bosne i Hercegovine – Razvoj bosanskog stila*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo, 1998.
- Mumford, Lewis, „What Is a City?“, *Architectural Record*, god. LXXXII, 1937, str. 92–96.
- Mumford, Lewis, *The Culture of Cities*, HBJ, NY, 1970.
- Nezirović, Nikša, *Monografija Bosanskog Šamca*, Grafid, Banja Luka / Šamac, 2018.